

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Mediaoorlog

Reflecties en perspectieven

Kuitenbrouwer, V.

DOI

[10.5117/TvG2022.2/3.007.KUIT](https://doi.org/10.5117/TvG2022.2/3.007.KUIT)

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Geschiedenis

License

CC BY

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuitenbrouwer, V. (2022). Mediaoorlog: Reflecties en perspectieven. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 135(2/3), 309-313. <https://doi.org/10.5117/TvG2022.2/3.007.KUIT>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

CONCLUSIE

Mediaoorlog

Reflecties en perspectieven

Vincent Kuitenbrouwer

De artikelen in dit themanummer zijn gebaseerd op mediahistorisch onderzoek naar gedigitaliseerde bronnen uit de Tweede Wereldoorlog. Daarbij is gebruikt gemaakt van een hybride methodologie, waarin kwantitatieve *distant reading* is gecombineerd met kwalitatieve *close reading*. Alle auteurs hebben analyses gegeven van de mediatisering van onderwerpen die inzicht geven in de ontwikkeling van propagandanarratieven die voor- en tegenstanders van de bezetting van Nederland gebruikten om de Nederlandse publieke opinie voor de eigen oorlogsdoeleinden te winnen. Als gevolg kende de propagandastryd in de Nederlandstalige media tijdens de Tweede Wereldoorlog een dynamische interactie tussen verschillende mediamakers, die elkaar actief bestreden om *issue ownership* te krijgen over bepaalde onderwerpen. Om deze complexe wisselwerking goed te duiden, moeten mediabronnen in samenhang met elkaar worden onderzocht.

De afzonderlijke artikelen in dit themanummer bevatten veel voorbeelden van deze interacties in de oorlogsmedia. Vaak namen propagandisten elkaar op de korrel om de narratieven van de tegenstander onderuit te halen en het eigen gelijk te benadrukken. Zo laat Marjet Brolsma zien dat de claim in de genazificeerde media dat de invasie van de Sovjet-Unie door nazi-Duitsland was bedoeld om de 'Christelijke waarden' van Europa veilig te stellen werd geridiculiseerd door Radio

Oranje als een potsierlijke 'hakenkruistocht'. De achterliggende boodschap uit Londen was dat het Duitsland van Hitler hypocriet was omdat het niet opkwam voor de algemene belangen van de volken in Europa, maar alleen handelde uit eigenbelang. Op andere momenten namen mediamakers elkaars tactieken over, zoals Vincent Kuitenbrouwer laat zien voor februari 1942. Waar de nazipropaganda in de maanden daarvoor erop had gehamerd dat de Nederlandse regering in ballingschap de kolonie in de Indonesische archipel had 'verkwanseld', draaide Radio Oranje die aanklacht om en beschuldigde Mussert van 'landverraad' door de Japanse invasie goed te keuren. Eenzelfde omkering signaleert Anya Luscombe in het najaar van 1944, in de berichtgeving over de aankomst van geallieerde troepen in Nederland, toen het genazificeerde blad *De Gil* de overhaaste vlucht van NSB'ers belachelijk maakte als 'Dolle Dinsdag'. Illegale bladen namen dit *frame* gretig over en kregen zo *issue ownership* over dit propagandanarratief in de laatste maanden van de oorlog.

Twee factoren verklaren de dynamiek in het medialandschap in bezet Nederland. Ten eerste verwezen makers van kranten en radio, de twee belangrijkste nieuwsmedia van die tijd, vaak naar publicaties en uitzendingen van anderen, wat aantoont dat er veel uitwisseling was tussen de mediakanalen. Ten tweede was er ook een sterke wisselwerking tussen de propagandanarratieven

in de media die in dienst stonden van het bezettingsregime in Nederland en die in de media die zich tegen dat regime verzetten. Rond de meeste thema's die in dit nummer zijn behandeld bestreden de verschillende mediamakers elkaar fel en dat zorgde voor meer aandacht voor die onderwerpen. De analyse van Huub Wijfjes van de berichtgeving over de Jodenvervolging toont echter aan dat er rond dit onderwerp een andere dynamiek bestond. In aanloop naar de deportatie van en moord op Nederlandse Joden publiceerden media die waren gelieerd aan nazistische organisaties veel antisemitische propaganda, maar die verdween na de zomer van 1942. Ook onder radiomakers in Londen was er grote terughoudendheid om te berichten over het genocidale geweld begaan door de nazi's, uit angst dat deze informatie zou worden weggezet als 'gruwelpropaganda' en omdat ze vreesden dat te veel aandacht voor één slachtoffergroep de algemene doelstelling het nazisme te verslaan zou schaden. Op deze manier ontstond er een opmerkelijke mediastilte rond dit onderwerp tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Wat betreft de wisselwerking tussen de verschillende media valt op dat het beschikbare corpus aan gedigitaliseerde bronnen grote ongelijkheden kent. Dit gegeven maakt een zuiver kwantitatieve benadering problematisch, omdat er altijd een onbalans zal zijn in het aantal resultaten in de verschillende delen van het digitale archief, dat is ontsloten in het nationale platform voor digitale bronnen, de CLARIAH *Media Suite*. Om dit corpus te kunnen duiden en tot een genuanceerd antwoord te komen op historische vragen dient kwantitatief data-onderzoek altijd gecombineerd te worden met een kwantitatieve analyse. De bulk van mediabronnen uit de Tweede Wereldoorlog waarover onderzoekers beschikken zijn kranten, waarvan er veel bewaard zijn gebleven en

die massaal zijn gedigitaliseerd. Op basis van deze bronnen waren de onderzoekers van 'MediaOorlog' in staat om visualisaties te genereren van semantische patronen in verschillende categorieën kranten en die te vergelijken. Zo werden specifieke mediamomenten geselecteerd die aan nader kwalitatief onderzoek onderworpen zijn. Een van de bevindingen hierbij was dat veel van de pieken in de data uit de genazificeerde pers werden veroorzaakt door het feit dat er gestandaardiseerde berichten werden geplaatst in verschillende kranten die door de bezettingsautoriteiten werden verordonneerd. De vertekeningen in de data laten zien hoe de bezettingsautoriteiten de media gebruikten voor hun propaganda-activiteiten, waardoor onderzoekers beter in staat zijn deze tactieken bloot te leggen.

Een andere bevinding met betrekking tot de pieken in de krantendata was dat er vaak bericht werd over radio-uitzendingen. Dit onderstreept de kracht die tijdgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog toebedeelden aan het medium radio, omdat luisteraars direct bereikt konden worden. Het beschikbare bronnenmateriaal duidt ook op de interactie tussen radiopropagandisten, zoals in verschillende bijdragen is aangetoond. Kijkend naar de gedigitaliseerde bronnen in de CLARIAH *Media Suite* is het radiomateriaal gefragmenteerd, met name omdat de overgebleven audio uit de Tweede Wereldoorlog beperkt is. Hier bleek het belangrijk om het digitale onderzoek aan te vullen met meer traditioneel historisch bronnenonderzoek, aan de hand van de goed gearchiveerde collecties met papieren transcripten die worden bewaard in het NIOD. Vooral de collecties van Radio Oranje, zowel radioteksten als luisterrapporten, bleken nagenoeg compleet te zijn. Het gedigitaliseerde radio-archief zou in de toekomst verrijkt kunnen worden als deze teksten, en ook die van de Rijksradio

Nederlandsche Omroep, worden ingescand en van accurate metadata worden voorzien. Op die manier zouden semantische patronen kunnen worden genereerd om een beter beeld te krijgen van de dynamiek in de radiopropaganda.

Het onderzoek naar de papieren Radio Oranje collecties geeft ook aanleiding tot het plaatsen van kanttekeningen bij de bestaande historiografie, die teruggaat tot de memoires die Henk van den Broek publiceerde in 1947. Hij stelde vast dat de zender tot het najaar van 1942 futloze overheidsstukken uitzond die weinig inspirerend waren en deze visie is ook door andere auteurs overgenomen. Hoewel er genoeg voorbeelden te vinden zijn van saaie, formalistische speeches, staan in dit themanummer echter ook voorbeelden van scherpe propagandateksten die in de eerste jaren van de bezetting werden uitgesproken op de zender. In haar bijdrage beschrijft Marjet Brolsma bijvoorbeeld een radio-uitzending uit oktober 1941 waarin de ouders van de aan het Oostfront omgekomen SS-soldaat Paul Robertson persoonlijk aangevallen werden. Dit voorbeeld toont aan dat prominente collaborateurs al in die fase direct werden toegesproken vanuit Londen. Ook konden radiospeeches in sommige gevallen helpen om *issue ownership* te verkrijgen, zoals het geval was met de fel geformuleerde 'Indië campagne' in februari 1942 van Meyer Sluysen, waarmee Radio Oranje de overhand kreeg in de propagandastrijd rond de koloniën (zie de bijdrage van Vincent Kuitenbrouwer). Dat Radio Oranje het belangrijkste propagandakanaal is geweest van de tegenstanders van het nazi-bezettingsregime kan ook worden vastgesteld aan de hand van het krantenmateriaal. De illegale pers gebruikte de zender als een belangrijke nieuwsbron en schreef veel over belangrijke speeches, met name die van koningin Wilhelmina. Maar

ook de genazificeerde media bevatten veel verwijzingen naar de radiopropaganda van de regering in ballingschap, die vaak werd aangeduid met minachtende eufemismen, zoals 'het emigranten comité'.

Het feit dat Radio Oranje regelmatig werd genoemd in andere media, toont aan dat tijdgenoten rekenschap gaven van de dynamiek van de propagandastrijd tussen voor- en tegenstanders van het naziregime tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een belangrijk aspect van deze 'medialogica' was dat de bezetting van Nederland leidde tot een sterke mate van polarisatie in de Nederlandse media, die vanaf het begin van de bezetting vorm kreeg. De bijdrage van Daniel Knecht laat zien dat Colijns poging om een middenpositie in te nemen in de zomer van 1940 felle kritiek kreeg in zowel NSB-kranten als de eerste illegale bladen. Gedurende de hele Tweede Wereldoorlog bleven de media reflecties uiten op mediamakers uit het andere kamp. Zo toont Anya Luscombe aan dat zelfs in de laatste maanden van de oorlog de genazificeerde media nog hun pijlen richtten op een van de meest prominente reporters van Radio Oranje, Robert Kiek, die op lyrische wijze verslag deed van de bevrijding van Maastricht door de geallieerden.

Kijkend naar teksten in de mediabronnen zelf kunnen ook enkele algemene conclusies getrokken worden. Ten eerste laten verschillende bijdragen zien dat de Tweede Wereldoorlog een periode was waarin de media actief reflecteerden op de internationale positie van Nederland. Een van de meest opvallende bevindingen in dit opzicht is dat de Named Entity Recognition (NER) van geografische termen aantoont dat 'Europa' de meest genoemde term is op de voorpagina's van de nazipartij kranten. Marjet Brolsma's analyse van de propaganda over dit onderwerp vult een belangrijk hiaat

in de bestaande historiografie over de Nederlandse bezettingsperiode, zeker vergeleken met de internationale literatuur. Deze bevinding onderstreept een van de belangrijkste uitgangspunten van het 'MediaOorlog' project, namelijk dat de Nederlandstalige media tijdens de Tweede Wereldoorlog een slagveld waren in de propagandastrijd tussen de geopolitieke grootmachten die in Noordwest-Europa tegenover elkaar stonden: nazi-Duitsland en Groot-Brittannië.

Naast deze transnationale dynamiek, bedienden de propagandisten zich ook van specifieke *frames* om de *hearts and minds* van het Nederlandse publiek te winnen. Hun propagandanarratieven bevatten verwijzingen naar nationaal erfgoed en de historische canon van Nederland om dit te bereiken. Het nationale verleden bood een belangrijk arsenaal aan propagandanarratieven. Zo verwezen nazipropagandisten graag naar zeventiende-eeuwse zeehelden die het opnamen tegen de Engelsen als voorbeelden voor de eigen tijd, zoals wordt aangetoond in de bijdrage van Vincent Kuitenbrouwer. Zijn onderzoek toont ook aan dat in de Tweede Wereldoorlog bepaalde opvattingen over Nederlanderschap, die gebaseerd waren op koloniale superioriteitsgevoelens, dominant waren, ook onder de tegenstanders van de nazi's.

De media verwezen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet alleen actief naar het verleden, ze fungeerden ook als een eerste vorm van geschiedschrijving van het heden. De aanval van nazi-Duitsland in mei 1940 was een belangrijke gebeurtenis die de hele oorlog nagalmde in de mediabronnen. Daniel Knecht laat zien dat het verlies van het langgekoesterde neutraliteitsbeleid, gesymboliseerd door de verplaatsing van de Nederlandse regering naar Groot-Brittannië, een belangrijk referentiepunt werd in discussies over de positie van Nederland in de wereld. Een andere

gebeurtenis van blijvend symbolisch belang was de Slag bij de Grebbeberg, zoals Anya Luscombe aantoont. De begraafplaats bij het slagveld werd door de NSB uitgeroepen tot locatie van de jaarlijkse 'Heldengedenkdag', die door Berlijn werd verordonneerd omdat Duitse en Nederlandse soldaten hier gebroederlijk naast elkaar lagen. De keuze voor deze locatie wekte veel verontwaardiging onder journalisten van de illegale pers, die de herdenking bekritiseerden als een smakeloze vorm van propaganda ten koste van zij die waren gevallen om Nederland te verdedigen tegen het nazisme.

Uiteindelijk bleek, zoals vaak gebeurt na conflicten, dat de overwinnaars de geschiedenis schreven van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Veel van de visies die naar voren kwamen in de antinazistische media werden dominant in het collectieve geheugen en in de wetenschappelijke literatuur over 'de oorlog'. Deze continuïteit wordt geïllustreerd door het feit dat veel van de mediamakers die zich verzetten tegen de nazi's een belangrijke rol gingen spelen in zowel het publieke debat als de geschiedschrijving over dit onderwerp. Het meest in het oog springende voorbeeld is Loe de Jong, die tijdens de oorlogsjaren van begin tot eind voor Radio Oranje werkte en daarna decennialang zijn stempel drukte op de Nederlandse geschiedschrijving als directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1945-1979), presentator van de tv-serie *De Bezetting* (1960-1965) en hoofdauteur van de invloedrijke boekenserie *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog* (1969-1991). In deze laatste publicatie maakte De Jong regelmatig gebruik van inzichten uit zijn eigen pennevrouwen tijdens de oorlogsjaren, met name de in Londen uitgegeven kroniek *Je maintiendrai*. Veel van De Jongs wetenschappelijke inzichten werden onderdeel van het collectieve geheugen van Nederland.

Er zijn echter ook veranderingen waar te nemen in de beeldvorming over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De naoorlogse media hebben hierbij een grote rol gespeeld. Zoals Huub Wijfjes vaststelt in dit themanummer is er in de gedigitaliseerde data een markante trend te zien in de krantenberichtgeving over de Jodenvervolging. Waar er in de oorlog een opmerkelijke mediastilte was rondom dit onderwerp, werd de term Holocaust vanaf de late jaren 1970 een centraal concept in de herinneringscultuur van en het publieke debat over de Tweede Wereldoorlog. Deze casus zou een goed uitgangspunt kunnen zijn voor verder onderzoek naar de manier waarop de mediatisering van de Tweede Wereldoorlog zich na 1945 ontwikkelde. Zulk onderzoek kan uitwijzen hoe de mediaoorlog die is beschreven in dit themanummer nog

decennialang nagalmde in de Nederlandse samenleving.

Over de auteur

Dr. Vincent Kuitenbrouwer is als Universitair Docent verbonden aan de opleiding Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Tussen november 2020 en augustus 2023 is hij ook werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid als coördinator van het project 'MediaOorlog. Radio, geschreven pers en propaganda tijdens de Tweede Wereldoorlog in bezet Nederland', dat wordt gefinancierd door het Mondriaan Fonds in het kader van het programma '75 jaar Vrijheid'.

E-mail: j.j.v.kuitenbrouwer@uva.nl